kisbu ilahiyat dergisi | journal of kisbu ilahiyat
e-ISSN: 2667-4602 | *kid,* Aralık / December 2019/2, 2: 7-24

Tefsir Tarih Yazıcılığında Oryantalist Hegemoni: Taberi Tefsiri Matbuatı Örneği

Orientalist Hegemony the Historiography of Tafsir: The Case of Printing Tabari's Tafsir

Necmettin GÖKKIR

Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Ana Bilim Dalı

Professor Dr. Istanbul University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir, İstanbul/Turkey

ngokkir@istanbul.edu.tr

ORCID ID: orcid.org/0000-0002-0875-550X

Makale Bilgisi | Article Information
Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 29 Ekim / October 2019
Kabul Tarihi / Date Accepted: 11 Kasım / November 2019
Yayın Tarihi / Date Published: 15 Aralık / December 2019
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Gökkır, Necmettin. "Tefsir Tarih Yazıcılığında Oryantalist Hegemoni: Taberi Tefsiri Matbuatı Örneği Orientalist Hegemony the Historiography of Tafsir: The Case of Printing Tabari's Tafsir". *kid: kisbu ilahiyat dergisi / journal of kisbu ilahiyat* 2 (Aralık / December 2019/2): 7-24.

DOI:

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: http://dergipark.gov.tr/kisbu | mailto: ilahiyatdergisi@kisbu.edu.tr

Copyright © Published by Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi, Dini İlimler Fakültesi / Cyprus Social Sciences University, Faculty of Religious Sciences, Nicosia, TRNC

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

kisbu ilahiyat dergisi | journal of kisbu ilahiyat
e-ISSN: 2667-4602 | *kid,* Aralık / December 2019/2, 2: 7-24

Öz[*]

Bu makale Tefsir tarih yazıcılığının Batı orayantalist hegemonyası altında kaldığını Taberi'nin Camiu'l-Beyan adlı tefsiri hakkında söylenen iki iddiayı temel alarak tartışmaktadır. Bu iddialardan birincisi Theodor Nöldeke'ye ait olup Taberi Tefsirinin uzun bir süre kaybolduğunu dile getirmektedir. İkincisi ise Goldziher'e ait olup bu tefsirin 1901 yılında bulunup ilk kez Mısırda basıldığıdır. Her iki oryantalistin iddia Batılı, Müslüman, Arab ve Türk Tefsir tarihçilerince sorgusuzca alınmış ve hakikat olarak kabul görmüştür. Bu araştırma birinci iddianın doğru olmadığını kütüphane kayıtlarından çıkarmaktadır. Dolayısıyla kaybolma ve bulunma gibi bir durum söz konusu değildir. İkinci iddia ise Osmanlı devlet arşivleri belgelerine dayanarak basım girişiminin Mısır'dan önce İstanbul'da olduğunudur. Araştırma oryantalistlerin Tefsir Tarihine dair öne sürdükleri iddiaların dikkatli incelenmesi gerektiğini savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Oryantalizm, Tefsir Matbuatı, Tefsir Tarihi, Taberi Tefsiri, Oryantalist Hegomonya.*

Abstract

This article discusses the hegemony of wetern scholars on the historiography of Tafsir, focusing particularly on two orientalist claims on Tabari's Tafsir, Jami'al-Bayan. The first claim which comes from Theoder Nöldeke is that Tabari's Tafsir was been lost for a long time. The second claim belong to Goldziher is that the Tafsir was discovered and published in Egypt. These two prominent figures' arguments have been accepted as unquestionable and absolute knowledge by successive scholars, Western, Muslim, Arab or Turks. The article argued the claims of Nöldeke by using Library cataloques and of Goldziher by Ottoman Archives documents. Library catalogues and Ottoman documents prove that Tafsir of Taberi was never been lost and hence did not need to be discovered since the libraries has full of manuscripts. Moreover the Tafsir was been tried to beprinted in Istanbul before in Egypt. It is suggested that western claims, arguments or knowledge on Tafsirs need to be carefully investigated.

Keywords: *Orientalism, Printings of Tafsir, Historiography of Tafsir, Taberi's Tafsir, Orientalist Hegemony.*

Giriş

Günümüz Tefsir tarihi yazıcılığı Ignaz Goldziher'in *Die Richtungen der Islamischen Koranauslegen* adlı eseriyle birlikte şekillenmiş görünmektedir.

[*] Bu çalışma "Has Tabari's Tafsir, Jami' al-Bayan Ever Been Lost? Rethinking the Historiography of Tafsir in the Light of Ottoman Documents" (Hemisphere 32/2 2017 ss. 15-24) adlı İngilizce makalemizin gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş Türkçe hazırlanmış halidir. Bu çalışmamız 113K241 nolu TÜBİTAK projesi çerçevesinde hazırlanmıştır. Desteğinden dolayı TÜBİTAK'a teşekkür ederiz.

Goldziher bu eserinde başlangıcından itibaren modern döneme kadar olan tefsir literatürünü, farklı perspektif ve yaklaşımlara göre sınıflandırmaktadır. İslam dünyasında yazılan önemli eserlerden belki de ilki olan Muhammed Hüseyin ez-Zehebi'ye ait olan *et-Tefsir ve'l-Müfessiriûn*[1] adındaki eserde Goldziher'in yolunun takip edildiği görülür. Nitekim Zehebi öncesi Tefsir tarihi yazıcılığı genel olarak *Tabakatü'l-Müfessirin* tarzı olup tanımlama, tasnifleme yerine müfessirleri hoca-talebe çizgisi içerisinde tarafsızca tanıtmaktadır[2]. Zehebi ise bu tarzı terk ederek Goldziher'in tasnifci yaklaşımını benimsemiştir. Zehebi eserini üç bölüme ayırmakta, ilk bölümde Hz. Peygamber ve Sahabe dönemindeki, ikinci bölümde ise Tabiun dönemindeki Tefsirlerden bahsedilmektedir. Bu haliyle klasik tabakatlardaki kronolojik tarih yazımını gerçekleştirmektedir. Ancak üçüncü bölümden itibaren tefsir tarihi yazımını farklı bir tasavvura göre yapmaktadır. Bu yeni tasavvurda kronolojinin yerini kategorik sınıflandırmalar almaktadır. Burada Zehebi'nin sınıflandırması Goldziher'in yaptığı sistemin daha da geliştirilmiş bir şekli olarak görülmektedir. Kronolojik sıralamada öne çıkan hoca talebe ilişkisi, nesiller arası etkileşim daha da önemli olan tefsirin gelişim çizgisinin gösterilmesi şeklindeki klasik tefsir tarihi yazımı, artık farklılıkların gösterilmeye çalışıldığı bir görünüme bürünmüş olduğu dikkatlerden kaçmaz. Böylece Tefsir tarihi yazımı farklı tipolojilerde yazılan temsili belli eserlere indirgenmiş oldu. Özellikle ilk Oryantalist Tefsir tarihi eserlerinde genellikle İslam dünyası siyasi-coğrafik olarak ayrıştırılarak Mısır ve Hindistan tefsir temsilcileri üzerinde yoğun şekilde durulmuştur. Bu yaklaşım Tefsir literatürlerinin değerlendirilmesinde oldukça dikkat çekici bir ayrıntıdır. Zira neden bu iki ülkenin müfessirlerinin özel olarak incelendiği büyük bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Goldziher eserinde sadece Mısırlı Muhammed

[1] Eser Hilvan'da 1961 yılında basılmıştır.

[2] Tabakatü'l-Müfessirîn hakkında daha fazla bilgi için bk. Wilhelm Heffening, "Tabakat", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 11/591; Sir Hamilton Gibb, "Islamic Biographical Literature", *Historians of the Middle East,* ed. Bernard Lewis - P. M. Holt (London: Oxford University Press 1962), 54; Muhammed Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası: Tefsirler, Haşiyeler, Sure Tefsirleri, Tercümeler", *Dîvân: İlmî Araştırmalar* 4/6 (1999), 249; İsmail Çalışkan, "Tefsir Tarihi Tasavvurunun Yeniden İnşâ Edilmesinin Gerekliliği Üzerine", *İslâmiyât* 8/1 (2005), 11-24; Mesut Kaya, "Hadis ve Tarih İlimleri Arasında Tefsir Tabakat Literatürü: Histografik Bir İnceleme", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 31, (2014), 33-65; Muhammet Abay, "Kur'an ve Tefsire Dair Başvuru Kaynakları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 10/19-20 (2012), 404-407.

Abduh ve talebesi Muhammed Reşid Rıza'dan bahsetmekte ancak Osmanlı ve Türkiye'ye yer vermemektedir.[3] Aynı şekilde *Modern Muslim Interpretation (1880-1960)*[4] adlı kitabında Baljon, Goldziher'in başlattığı bu listeye Hindistan âlimlerini katmış ancak Osmanlı'yı yine dışarda tutmuştur. Baljon bunu Türkçe bilmemesine bağlar ancak bu bahane dahi problemlidir. Zira Osmanlı bilim dili olarak Arapçayı kullanmış ve Tefsir eserlerinin çoğunu bu dilde yazmıştır. Mısırlı Zehebi *et-Tefsir ve'l-Müfessirun* (Kahire 1961) adlı eserinde, sonraki Müslüman tarihçiler de kendi çalışmalarında adı geçen oryantalistlerin yolunu takip ederek sadece Mısır ve Hindistan âlimlerini ve tefsirlerini eserlerinde öne çıkarırken Osmanlıya yine yer vermezler. Durum gerçekten de böyle midir? Kültürel geçmişe ve birikime sahip Osmanlı Devleti'nin tefsire dair bir faaliyette bulunmamış olması büyük bir eksikliktir. Oysa durum iddia edildiği gibi değildir. Zira Osmanlı klasik döneminde yazılan Tefsir eserleri hakkında yapılan çalışmalar, bu külliyatın varlığını ve etkinliğini gösterir niteliktedir. Ayrıca Tanzimat döneminden itibaren gelişen ihtiyaçlara binaen tefsir çalışmaları özel bir ilgi gösterilecek kadar yoğunluk kazanmıştır. Nitekim Tanzimatla birlikte yeni bir bürokratik yapı ortaya çıkmış ve bu yapı bize, yapılan tüm Tefsir faaliyetlerini resmi belgelerle aktarmış bulunmaktadır. Bu dönemde ayrıca medreseler gelişmiş, yeni mektepler ve üniversiteler açılmış ve yeni sisteme göre müfredat ve ders kitabı ihtiyacı doğmuş, dolayısıyla da matbuat ve tercüme hareketleri artmıştır. Tanzimat dönemini Tefsir faaliyetleri açısından önemli kılan nokta, Osmanlı Devleti'nin kurumlarıyla bu matbuatı teşvik etmesi ve aynı zamanda kontrol etmesidir. Tefsir matbuatı bu dönemde Osmanlı devlet politikasının bir sonucu olarak bürokrasi tarafından yönlendirilmiş ve denetlenmiştir; yurt dışından getirilen İslamî eserler gümrüklerde titizlikle incelenmiştir. Bu nedenle Avrupa'dan ve İran'dan İslam topraklarına getirilen başta mushaflar olmak üzere, Kur'an tercümeleri ve Tefsir eserlerinin ülke topraklarına girişi yasaklanmıştır. Tefsir matbuatının denetimi dönemin Osmanlı politikaları ile uyumlu bir şekilde bürokrasi tarafından gerçekleştirilmiştir. Tanzimat dönemi bürokratlarının bizzat "Tefsir" ilmine olan katkıları bize bu dönemde devlet politikaları ile Tefsir

[3] Bu eserle ilgili tartışma için bk. Dücane Cündioğlu, "Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası: Osmanlı Tefsir Mirası -Bir Histografik Eleştiri Denemesi-", *İslamiyat* 2/4 (Ekim-Aralık 1999), 51-73.

[4] Leiden, 1961.

yazımı ve matbuatı arasında bir ilişki olduğunu gösteren önemli örneklerdendir. Mesela Ahmed Cevdet Paşa (1822–1895), Kur'an tarihinin ilk eserlerinden biri olan *Hulâsatü'l-Beyân fî Te'lîfi'l-Kur'ân* (İstanbul 1886)'ı yazan, Osmanlı'da ilk mushaf matbuatını gerçekleştiren bir devlet adamıdır. Giritli Sırrı Paşa (1844-1895) da birçok sure tefsirine imza atan "müfessir" bir devlet adamıdır. Dolayısıyla Osmanlı'da tefsir faaliyetleri ve Tefsir ile ilgili her türlü bilgi ve belge bürokrasinin arşivlerinde yer almıştır. Bu belgeler Tefsir tarihi yazımı için önemli bilgiler barındırmaktadır. Bu çalışmada belgelerden bazılarını ele alarak Nöldeke ve Goldziher'in dile getirdiği ve sonraki Tefsir tarihçilerince tekrarlanan iddiaları değerlendireceğiz. Taberi Tefsirinin kaybolması ve tekrar bulunmasına dair Nöldeke ve Goldziher'in dile getirdiği iddiaları Osmanlı devlet arşivlerinde yer alan belgeler ve Kütüphane katologlarındaki bilgilerle karşılaştırıp Tefsir tarihi yazıcılığında oryantalist kaynakların bilimsel değerini tartışmaya açacağız. Böylece Tefsir tarihi yazıcılığında Oryantalist kaynakların Osmanlı tefsir faaliyetlerine olan uzak duruşunun ne gibi olumsuz sonuçlara yol açtığını ortaya çıkarmaya çalışacağız.

Taberi Tefsiri Örneğinde Batı Oryantalist İddialar

Osmanlı tefsir faaliyetlerinin ihmali ile ilgili belki de en çarpıcı örnek Taberi (v. 310/923)'ye ait olan tefsirin matbuat hikâyesinde yer alır. Taberi'ye ait olan *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân,* adlı tefsir birçok tabakat eserine konu olmuş ve Tefsir ilmi için önemi sıkça vurgulanmıştır. Suyuti (v.911/1506)'ye göre Taberi müfessirlerin başı (*re'sül-müfessirin*) ünvanına sahip, tefsiri ise tefsir eserlerinin en büyüğü ve en önemlilerindendir.[5] Eser değerini kendisinden önce nakledilmiş tefsir rivayetlerinin çoğunu toplayarak ve tasnif ederek yazılmasından almaktadır. Taberi tefsiri bu anlamda rivayetler hazinesi niteliğinde olup, araştırmacılar için önemli bir veri kaynağıdır. Bu eserin basımı ile ilgili bilgiler Tefsir tarihine dair yazılmış son dönem eserlerinin çoğunda Nöldeke ve Goldziher'den aktarılan bilgilerden ibarettir. Bu bilgiler gerçek birer hakikat gibi sunulmakta ve tekrarlanmaktadır. Bu iddiaları ve tarihçilerimizin aktarımlarını görelim:

---

[5] Celâlüddin es-Süyûtî, *Tabakatü'l-müfessirin* (Kahire: y.y., 1977), 1/264; Süyûtî, *el-İtkan* (Beyrut: y.y., 1987), 2/1235. Benzer ifadeler için ayrıca bk. Muhammed b. Ali ed-Davudi, *Tabakat al-Mufassirin* (Kahire 1972) 2/106, Ahmed b. Muhammed el-Edirnevî, *Tabakatü'l-Müfessirin* (Medine: y.y. 1997) 48-51; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi: Tabakatü'l-Müfessirin* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973), 1/264-5.

1. İddia: Nöldeke: "Taberi Tefsiri kayıp!"

Günümüz tefsir tarihçilerinden Salah Abdulfettah el-Halidi, Suyuti'nin *İtkan'*da ve tabakatında yazılan Taberi hakkındaki bilgileri verdikten sonra bir başkasının Taberi'yi anmadığını ve dolayısıyla eserin nüshalarının kaybolduğunu iddia ettiğini görüyoruz. El-Halidi iddiasını *Keşfu'z-Zunun* gibi fihrist kitaplarında bu eserin isminin zikredilmemesiyle delillendirmektedir.[6] el-Halidi bu konuda yalnız değildir. Aslında Taberi'nin tefsiri *Camiu'l-Beyan*'ın kaybolduğunu ilk söyleyen kişi Alman oryantalist Theodor Nöldeke (1836-1930)'dir. Nöldeke'nin "Bu kitap elimizde olsaydı kendisinden sonra yazılmış diğer kitaplara ihtiyacımız olmayacaktı, fakat maalesef tamamen kaybolmuştur"[7] iddiası Taberi ve Tefsiri hakkında söylenen önemli ve Tefsir tarihi eserlerinde tekrarlanan bir cümledir. Nöldeke eserden bahseden en son kişinin Suyuti olduğunu ve bundan sonra kaybolduğunu söyler. Nöldeke bu iddiasını *Geschicte Des Qorans* adlı eserinin 1860 yılında yayınladığı ilk baskısında aktarmaktadır.

Nöldeke'den sonra, diğer bir Alman oryantalist Otto Loth (1844-1881) Taberi'nin bir nüshasını Mısır'da bulduğunu söylemiş ve bu iddiasını dile getirdiği bir makaleyi[8] 1881 yılında yazmış, fakat Nöldeke'nin iddiasını çürütememiş ve kendisi de fazlaca dikkate alınmamıştır.

2. İddia: Goldziher: "Taberi Tefsiri Bulundu ve Mısır'da İlk Kez Basıldı!"

Goldziher, Nöldeke'nin iddiasını tekrarlamaya devam edecek ve yeni bir iddia daha ortaya atacaktır. Goldziher'e göre Taberi'nin tefsiri 1901 yılında bulunup Mısır'da 1903 yılında ilk kez basıldığını, ikinci baskısının ise 1910 yılında tekrarlandığını şu cümlelerle iddia edecektir:

Nöldeke 1860'da tefsirin bulunamadığını ve istifade edilemediğini "Bu kitap elimizde olsaydı kendisinden sonra yazılmış diğer kitaplara ihtiyacımız olmayacaktı, fakat maalesef tamamen kaybolmuştur" şeklinde söyleyerek belirtmişti. Ancak tam nüshası Emir Hail Kütüphanesinde bulunarak, tamamı

---

[6] Salah el-Halidi, *Ta'rifu'd-Darisin bi menahici'l-Müfessirin* (Cidde: Daru'l-Beşir, 2008), 354.

[7] Theodor Nöldeke, *Geschichte des Qorans* (Göttingen: Verlag der Dieterichschen Buchhandlung, 1860), 1/ XXVII.

[8] Otto Loth, "Tabari's Korancommentar", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen* (Leipzig: y.y., 1881), 35/588–628.

hacimli ve 30 cilt (yaklaşık 5200 sayfa) halinde basılarak Kahire'de ortaya çıktı. Daha sonra ayrıca 1910 yılında yine basıldı.[9]

Taberi tefsirinin Mısır'da Mustafa el-Babi el-Halebi şirketince basıldığı, diğer bir baskısının 1910 yılında Mısır Bulak'da yapıldığı doğru bir bilgidir. Ayrıca tefsirin daha sonraki baskısı da yine Mustafa el-Babi el-Halebi şirketince Mısır'da 1958 yılında gerçekleştirilmiştir.

Nöldeke ve Goldziher'in vermiş olduğu bu bilgiler birçok Tefsir tarihçisi tarafından tekrarlanmakta, hatta sorgulanmadan kabul görmektedir. Salah el-Halidi'nin yanında diğer tarihçilere bakalım. Zehebi başta olmak üzere Arap dünyasından tarihçiler Taberi Tefsirinin kaybolduğu ve daha sonra bulunarak Mısır'da basıldığı kanaatine sahiptirler.[10]

Türkiye'den İsmail Cerrahoğlu ise Nöldeke'nin meşhur sözünü naklettikten sonra "bir müddet sonra bu eser bulunmuş ve 1331 tarihinde... 30 cilt olarak tabedilmiş 1323-1330'da da Bulak'ta basılmıştır. Buna Hermann Haussleiter bir fihrist tanzim etmiştir. (Register Zum Qoran-Kommentatar des Taberi, Strassburg, 1912)..."[11] ifadeleri ile aynı iddiayı aktarmaya devam etmektedir.[12] Ancak Cerrahoğlu İslam Ansiklopedisi'nde yazdığı "Camiu'l-Beyan" maddesinde eserin basımı hakkında biraz daha geniş bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre Taberi Tefsiri:

Nöldeke'nin 1860'lı yıllara kadar tam bir yazma nüshasının bulunmadığına işaret ederek, "Bu kitap elimizde olsaydı daha sonra yazılmış tefsir kaynaklarının hepsinden müstağni olurduk"[13] dediği Taberî tefsiri, nâşir Mustafa b. Muhammed el-Bâbî el-Halebî'nin anlattığına göre (bk. Fihrist, s. 2), Necid emîrlerine ait özel bir nüsha esas alınarak Mısır'daki Hidiv ve Halep'teki Ahmediyye kütüphanelerinde mevcut nüshalarla karşılaştırılmış…[14]

---

[9] Ignaz Goldziher, *Die Richtungen der Islamischen Koranauslegen* (Leiden: Brill, 1920), 87.

[10] bk. Muhammed Hüseyin Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn* (Kahire: y.y., 1971) 1/207-208; Ebu el-Yakzan Atiyye el-Caburi, *Dirasat fi't Tafsir ve Ricâluhu* (Beyrut: y.y., 1987) 89.

[11] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 2/145.

[12] Tefsir tarihçilerinin aksine Tabakat yazarları Taberi tefsirinin kaybolması hakkında herhangi bir bilgi vermezler. Mesela Ömer Nasuhi Bilmen'de Taberi'ye ayrılmış olan bölümde bu bilgi yoktur. bk. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi: Tabakatu'l-Mufessirin*, 1/363-369. Bunun nedeni muhtemel oryantalist bir etkinin bu eserlerde olmamasıdır.

[13] Goldziher, *Die Richtungen der Islamischen Koranauslegen*, 108.

[14] İsmail Cerrahoğlu, "Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*

Cerrahoğlu, Nöldeke'nin "elimizde olsaydı… ama tamamen kaybolmuştur" dediği cümleyi "tam bir yazma nüshasının bulunmadığına işaret" şeklinde anlamış görülmektedir. Nitekim bulunan nüshanın karşılaştırıldığı başka nüshaların varlığını görmezlikten gelmemektedir. Burada Cerrahoğlu'nun Nöldeke'nin kayboldu idiasına kısmen; Goldziher'in basım iddiasına ise tamemen katılmış olduğu görülür.

Tefsir tarihi eserlerine bakıldığında Taberi tefsiri hakkında Nöldeke ve Goldziher'in etkisi ile ortak iki kanaat ortaya çıktığı görülmektedir:

1- Taberi tefsirinin nüshaları Suyuti'den sonra ortadan kaybolmuş ve istifade edilememiştir.

2- Taberi tefsiri kaybolduktan sonra 1901 yılında Mısır'da bulunmuş ve ilk kez Mısır'da basılmıştır.

Kütüphane Verileri ve Tefsir Referanslarına Göre Taberi Tefsirinin Varlığı

Taberi ile ilgili yukarıdaki iddialar Tefsir tarihi eserlerinde tartışmasız kabul edilmektedir. Zira bilgi Nöldeke ve Goldziher'den gelmektedir. Ancak Kütüphane katalog taraması ve Tefsir eserlerinde Taberi'ye yapılan atıfların incelenmesi bize tam da kaybolduğu düşünülen tarihlere rastlayan birçok nüshasının var olduğunu göstermektedir. Türkiye'de mevcut kütüphane kataloğlarında yapılan araştırma neticesinde aşağıdaki nüshalara ulaşılmıştır:

1) Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 100 (cilt: 1, yıl: bilinmiyor)
2) Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 101 (cilt: 1, yıl: 1144/1732)
3) Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 102 (cilt: 1, yıl: bilinmiyor)
4) Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 103 (cilt: 1, yıl: 1144/1732)
5) Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 104 (cilt: 1, yıl bilinmiyor)
6) Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 105- 106 (cilt: 2, yıl: bilinmiyor)
7) Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 107-109 (cilt: 3, yıl: bilinmiyor)

(İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/106.

8) Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 110 (cilt: 1, yıl: 1148/1736)
9) Süleymaniye Kütüphanesi Feyzullah Efendi, 39-42 (cilt: 4, yıl: 1112/1700)
10) Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 111-114 (cilt: 4, yıl: 1115/1704)
11) Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 115-119 (cilt: yıl: 1114/1703)
12) Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, 120-121 (cilt: 2, yıl: 1162/1749)
13) Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi, 186-190 (cilt: 5, yıl: 1140/1728)[15]
14) Süleymaniye Kütüphanesi, Damad İbrahim, 30-32 (cilt: 3, yıl: 1221/1710)
15) Süleymaniye Kütüphanesi, Damad İbrahim, 33-36 (cilt: 4, yıl: 1133/1721)
16) Süleymaniye Kütüphanesi, Damad İbrahim, 28-29 (cilt: 2, yıl: 1132/1720)
17) Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 150-151 (cilt: 2, yıl: bilinmiyor)
18) Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 152- 153 (cilt: 2, yıl: bilinmiyor
19) Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 154-156 (cilt: 3 yıl: 1144/1732)
20) Süleymaniye Library, Fatih, 169-172 (cilt: 3, yıl: 1140/1728)
21) Süleymaniye Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, 85-88 (cilt: 4, yıl: 1083/1673)[16]
22) Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu 19-20 (cilt: 2, yıl: 1138/1726-1141/1729)
23) Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye 35 (cilt: 1, yıl: 1156/1744)
24) Süleymaniye Kütüphanesi, Hacıbeşirağa, 15 (cilt: 1, yıl: 1125/1714)
25) Nevşehir, Damad İbrahim, 50 Damad İbrahim 25/1-2 (cilt: 2, yıl bilinmiyor)
26) Çorum, Hasan Paşa, 19 Hk 3 (cilt: 1, yıl: 1152/1740)
27) Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu, 21 (cilt: 1, yıl: 946/1540)[17]
28) Samsun, Halk Kütüphanesi, 55 Hk 863 (cilt: 1, yıl 975/1568)

---

[15] Tam nüshadır.
[16] Süleymaniye Kütüphanesindeki en eski Taberi nüshasıdır.
[17] Bu yazma, Süleymani koleksiyonlarındaki en eski Farsça Taberi tefsiri tercümesidir.

29) Bursa, İnebey Kütüphanesi 16 Ha 131 (cilt: 1, yıl: 1163/1750)

Listedeki 29 Taberi tefsirinin birçok nüshası 1540 ile 1750 yıllarına ait elyazmalarıdır. Bu tarih aralığı tam da Suyuti ile Nöldeke arasındaki ara döneme aittir. Bu bize Taberi tefsirinin Suyuti'den sonra kaybolmadığını açıkca gösterdiği gibi ayrıca oldukça yaygın bir şekilde ilim merkezlerinde, kütüphanelerde yer aldığını ve kullanıldığını da gösterir. Nöldeke'nin bundan haberdar olmaması araştırmasının eksikliğine ve aktardığı bilginin yetersizliğine işaret eder. Dolayısıyla Taberi hakkında temenni niteliğinde aktardığı bilgi şahsi sorun olarak anlaşılmalıdır. Sonraki tarihçilerin bunu bilimsel bir bilgi olarak algılayıp bu bilgiye güvenmeleri ve tartışmaksızın kabullenmeleri dikkate alınması gereken bir durumdur. Zira Süleymaniye, Çorum, Niğde ve Bursa kütüphanelerinde var olan bu nüshalara ulaşmak yerine, yanlış veya kişisel temenni cümlesini tekrarlamak oldukça sorunlu bir davranış olsa gerektir.

Kütüphane kayıtlarındaki varlığının yanında Taberi Tefsiri, söz konusu tarih aralığında yer alan müfessirlerin de temel kaynağı olma konumundadır. Suyuti sonrası kayıp olduğu düşünülen dönemde -mesela- Ebussuud Efendi (v. 982/1574) *İrşadu'l-Akli's-Selim* adlı tefsirinde, Taberi Tefsirinden nakillerde bulunduğunu yaptığımız araştımada gördük. Ebussuud Efendi'nin, Bakara Suresi 81. ayette geçen سَيِّئَةً ve خَطِيٓـَٔتُهُ kelimelerinin tefsirinde İbn Cerir'e müracaat ettiği görülmektedir: "Ve İbn Cerir'in, Ebû Vail, Mücahid, Katede ve Rebi'den aktardığına göre سَيِّئَةً Küfür ; خَطِيٓـَٔتُهُ ise büyük günah olduğunu bildirmiştir; bunun tam tersi olduğu da söylenmiştir"[18] şeklinde bir açıklama Taberi Tefsiri referans gösterilerek yapılmıştır. Bu bize Ebussuud Efendinin Taberi tefsirini kullandığını göstermektedir. Taberi Tefsirini en fazla kullanan müfessirler arasında Şevkani (v. 1250/1834) ve onun *Fethu'l-Kadir* adlı eseri Nöldeke öncesi bir isim olması nedeniyle oldukça önemlidir. Şevkani eserinde Taberi'yi ve rivayetlerini önemsemiş ve çokça alıntı yapmıştır. Mesela Fatiha suresi[19] tefsirinde hemen her sayfasında Taberi'den akatardığı rivayetler bulunmaktadır. Tüm bunlar Taberi'nin İslam dünyasında yaygın olduğunu ve

[18] Muhammed b. Muhammed Ebussuud el-İmâdî, *İrşadu'l-Akli's-Selim ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Daru't-Turas'il-Arabi, ts.), 1/122.

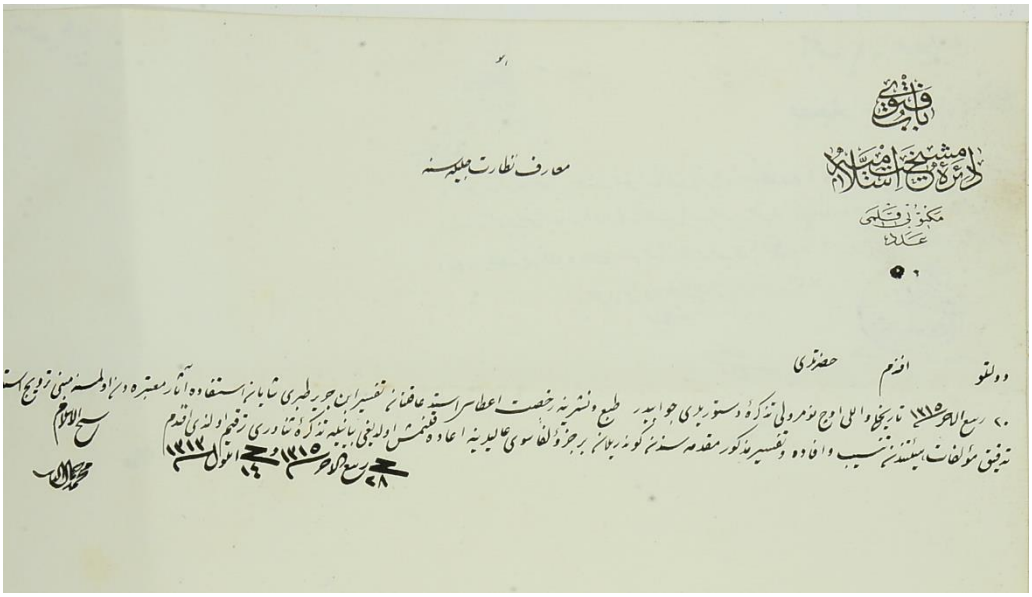
[19] Mesela bk. Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillah Şevkani, *Fethu'l-Kadir* (Şam/Beyrut: Daru İbn Kesir, ts.) 1/18, 19, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29.

kayıp olmadığını gösteren önemli bulgulardır. Dolayısıyla Nöldeke'nin "Bu kitap elimizde olsaydı kendisinden sonra yazılmış diğer kitaplara ihtiyacımız olmayacaktı, fakat maalesef tamamen kaybolmuştur"[20] iddiası doğru olmayıp, belki kişisel bir eksiklik olarak anlaşılmalıdır.

Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Taberi Tefsirinin Varlığı ve Basım Girişimi

Taberi tefsiri ile ilgili Goldziher'e dayandırılan ikinci iddiaya gelince, bu iddia da tartışmasız kabul görmüş ve halen varlığını sürdürmektedir. Ancak "Taberi'nin kaybolan tefsiri 1901 yılında bulunup ilk kez Mısır'da basılmıştır" iddiası yeniden değerlendirilmelidir. Zira Osmanlı arşiv kayıtlarına göre 28 Rebiulahir 1313 / 14 Eylül 1897 yılında dönemin Şeyhulislamı Mehmed Cemaleddin tarafından Taberi Tefsirinin basımına izin verildiğine dair bir belge bulunmaktadır.[21] Bu belgeye göre Taberi tefsirinin basımı için istenen izin Meşihat tarafından uygun görülmüştür. Bu belge öncelikle tefsirin kaybolduğuna dair ilk görüş aleyhine kullanılabilecek bir belge olma özelliğini korumaktadır. Yani Taberi tefsiri kaybolmamıştır. Basımı için izin istenmiş ve bu izin de verilmiştir. Öte yandan bu belge bize Taberi tefsirinin ilk kez Mısır'da değil İstanbul'da basım girişimi olduğunu da göstermektedir. İlgili belge:

[20] Nöldeke, *Geschichte des Qorans,* 1/XXVII.
[21] Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi [MF.MKT],* No. 324, Gömlek No. 48, 9a.

Bâb-ı Fetva

Daire-i Meşihat-ı İslâmiye

Mektubî Kalemi

Aded: 50

Maârif Nezâret-i Celîlesine

Devletli efendim hazretleri

20 Rebîülâhir sene 1315 tarihli ve elli üç numaralı tezkire-i düstûrileri cevabıdır. Tab‘ ve neşrine ruhsat i‘tâsı istid‘â kılınan Tefsir-i İbn-i Cerir-i Taberi şâyân-ı istifade âsâr-ı mu‘tebereden olmasına mebnî tervîc-i istid‘â Tedkik-i Müellefât Hey’eti'nden tensîb ve ifade ve tefsir-i mezkûr mukaddimesinden gönderilen bir cüz leffen sûy-i âlîlerine iade kılınmış olduğu beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm olundu efendim.

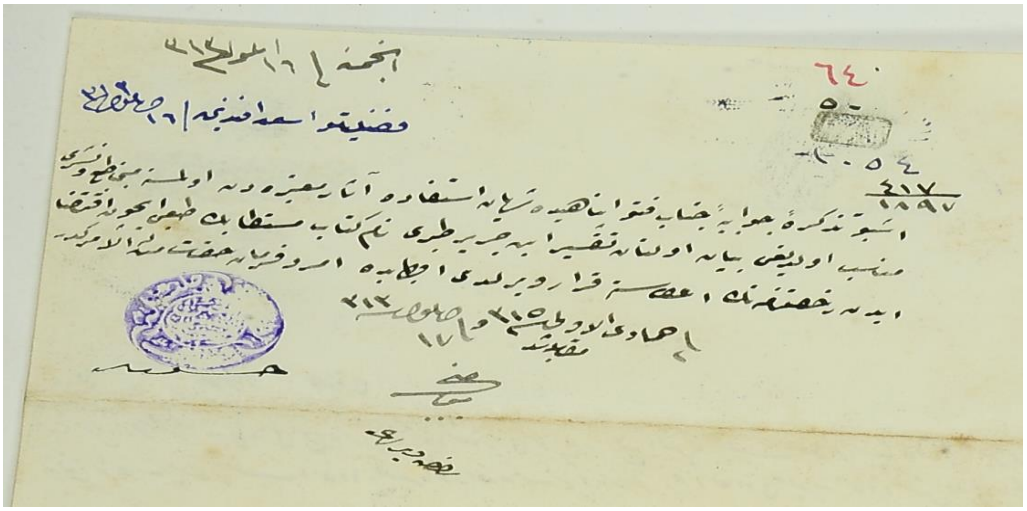
Fî 28 Rebîülâhir sene 1315 ve fî 14 Eylül sene 1313 Şeyhülislâm Mehmed Cemaleddin[22]

[22] BOA, *MF.MKT,* No. 324, Gömlek No. 48, 9a.

Yukarıdaki belgeye göre dönemin Şeyhulislamı Mehmed Cemaleddin Efendi, Maarif Nezaretine hitaben Taberi tefsirinin basımı için izin istendiği[23], eserin muteber olması ve istifade edilmesi nedeniyle bu iznin verildiği belirtilir. Bir başka belgede Şeyhulislam Mehmed Cemaleddin Efendi Taberi Tefsiri hakkında oldukça olumlu bir kanaate sahiptir. Eserin önemli ve faydalı bir eser olduğu, ayrıca mütedavel yani ulemanın elinde yaygın olduğu şu cümlelerle dile getirilmektedir:

6 Cemâziyelâhire sene 1315 tarihli ve altmış sekiz adedli tezkire-i dâverîleri hey'et-i mezkûreye lede'l-havale Tefsir-i Taberi kadîmen mütedâvel âsâr-ı mu'tebereden olduğu cihetle tab' ve neşri tensîb olunup fakat öyle bazı eczasına değil tamamı için tensibi hâvî sûy-i âlîlerine tezkire-i cevabiye yazıldığı…[24]

Mehmed Cemaleddin Efendiden gelen bu ruhsat izni aynı gün Encümene aşağıdaki belge ile bildirilecektir:

Encümene fî 16 Eylül sene [1]313

[23] Mehmed Hayri Efendi'nin Taberi Tefsiri'ni tab etmek için yazdığı izin yazısı ve süreç içerisindeki belgeler için bk. BOA, *MF.MKT,* No. 369, Gömlek No. 25, 2a; BOA, *MF.MKT,* No. 369, Gömlek No. 25, 2b; BOA, *MF.MKT,* No. 369, Gömlek No. 25, 1.

[24] BOA, *MF.MKT,* No. 324, Gömlek No. 48, 11a.

Faziletlü Es'ad Efendi

İşbu tezkire-i cevabiye-i cenâb-i fetva-penâhîde şâyân-ı istifade âsâr-ı mu'tebereden olmasına mebnî tab' ve neşri münasib olduğu beyân olunan Tefsir-i İbn-i Cerir-i Taberi nâm kitab-ı müstetabın tab'ı için iktizâ eden ruhsatnâmenin i'tâsına karar verildi ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 2 Cemâziyelûlâ sene [1]315 ve fî 17 Eylül sene [1]313

Mühür [25]

Arşiv belgeleri arasında ilginç bir bilgi daha bulunmaktadır. Bu bilgiye göre Ebu'l-Leys es-Semerkandi'nin tefsirinin basım iznini isteyen bir başka yayıncı, basım iznini tıpkı Taberi tefsirini basmasına izin verilen Hayri Efendi gibi fasiküller halinde basmak istediğini bildirmektedir.[26] Bu tefsire de basım izni verilmiştir.[27] Ancak Taberi Tefsirinin basımına toplu halde izin verildiği Mehmed Cemaleddin Efendi'nin cevabi yazılarında bilhassa belirtilmiştir.[28]

Bu belgeler Nöldeke'nin iddiasına dayanarak "Goldziher'in eserin 1901 yılında bulunduğu" söylemini tartışılır hale getirmektedir. Ayrıca Nöldeke'nin iddiasının aksine *Camiu'l-Beyan*'ın kaybolmadığını bilakis Osmanlı'da bilinen, okunan, istifade edilen dolayısıyla da oldukça yaygın bir eser olduğunu gösterir.

Ancak belgeler öncelikle Taberi tefsirinin basımına izin verildiğini bildirse de basıldığına dair bir bilgi vermemektedir. Yaptığımız araştırmada izin verilen basımın nüsha örneklerine rastlayamadık. Dolayısıyla Taberi tefsirinin İstanbul'da basıldığına dair bilgimiz sadece yukarıdaki arşiv belgelerinde yer alan kayıtlara dayanmaktadır.

Değerlendirme

Yaptığımız bu çalışmada Tefsir tarihi yazımında Osmanlı'dan gelen bilgi, belge ve dokümanlara dayanılmadığını gördük. Batılı oryantalistlerin

---

[25] BOA, *MF.MKT,* No. 324, Gömlek No. 48, 9b.
[26] bk. BOA, *MF.MKT,* No. 324, Gömlek No. 48, 2a.
[27] bk. BOA, *MF.MKT,* No. 324 Gömlek No. 48, 11a.
[28] Daha fazla belgeler için bk. BOA, *MF.MKT,* No. 32, Gömlek No. 48, 1; BOA, *MF.MKT,* No. 324, Gömlek No. 48, 11a; BOA, *MF.MKT,* No. 324, Gömlek No. 48, 11b; BOA, *MF.MKT,* No. 324, Gömlek No. 48, 2a; BOA, *MF.MKT,* No. 324, Gömlek No. 48, 2b.

Osmanlı'yı görmezden gelmesi sömürgecilik politikaları bağlamında bir tavır olarak görülebilir. Zira Batının, tefsirin temsilcisi olarak öne çıkarılan, yenilik ve reformu dile getiren Muhammed Abduh ve Muhammed Reşid Rıza ile İslam dünyasında kendi politikalarını Mısır üzerinden aktardığı düşünülebilir. Bu ise sosyal değişimin meşrulaştırılması için Tefsirin bir araç olarak kullanılması anlamına gelir ve bir ilim olarak da Tefsir'in "kimliği" hakkında da sorunlar oluşturur. Günümüz tefsir tasavvurunun (kimlik, tasnif sistemi, temsilcileri vs.) bir problem olarak karşımızda durmasının temel nedeni oryantalist perspektifin hâkimiyetiyle inşa edilmeye çalışılan, işte bu yeni tefsir tarihi modellemesi olduğu düşünülebilir mi? Diğer bir deyişle, Oryantalizm batı patentli yenilikçi/reformcu/modernist "Tefsir" algısı yaratmak istemektedir. Bu algıyı oluşturmada karşısında geleneksel temelleri olan Osmanlı durmaktadır. Bu tarih modellemesi Doğu-Batı ilişkileri çerçevesinde şekillenmiş ve Batının kendisi için hayati öneme sahip Doğuyu -sömürgecilik yıllarında- keşfederken Osmanlıyı by-pass etmesi gibi, Doğu İslam kültürünü özellikle "Kur'an Tefsir Geleneğini" ele alırken, doğunun tek temsilcisi ve koruyucu konumunda yer alan Osmanlı'yı aşması ve doğrudan Doğu'ya (özellikle Hindistan ve Mısır) yönelmesi ile açıklanabilir.[29] Dolayısıyla bu Tefsir tarihi yazıcılık modelinde, Osmanlı tefsirciliği bilinçli olarak bulunmamaktadır. Tefsir tarihinde bu nedenden dolayı Osmanlı'yı ihmal eden ve yok sayanın aslında "oryantalist perspektif" olduğu ortadadır. Tefsir Tarihinin modern döneminde Mısır ve Hindistan müfessirlerinin olup Osmanlı müfessirlerinin olmaması, Tefsir'in "sömürgecilik" ve "sömürgecilik-sonrası" amaçlar için şekillendirildiği anlamına gelmektedir. Bu ise Tefsir tarihinin, bir okuma biçimi olarak bilimsel düzlemde gitmediğini, dolayısıyla tarih yazmada oryantalist bir yönlendirme olduğunu bize gösterir.

Tefsir Tarihi yazıcılığında oryantalizmin etkinliği bilgi düzleminde de kendini göstermektedir. Özellikle Nöldeke ve Goldziher'den gelen bilgilerin tartışmasız hakikat bilgisi olduğu ve bu bilgilere güvenin Tefsir tarih literatürlerinde yaygın bir karakter durumunda olduğu gözlemlenmektedir. Sorgulama ihtiyacı hissetmeden ve şüphe dahi duymadan Taberi Tefsirinin kaybolduğuna dair Nöldeke'nin cümlesi 1860 yılından günümüze kadar

[29] Benzer iddialar için bk. Korkut Tuna, *Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000).

tekrarlanmış ama İstanbul ve Anadolu kütüphanelerine bakma ihtiyacı hissedilmemiştir. Dolayısıyla Oryantalizmin bilgi değeri tartışmalı olmakla beraber, Müslüman tarihçilerin bilgileri de güvenli olmaktan uzaktır.

Türkiye'de yapılan araştırmalar ve Tefsir tarihine dair yazılan eserlerde "oryantalist bilginin" tekrarlanması Tefsir tarihi yazıcılığının ülkemizde yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir. Günümüz Tefsir tarihlerinde ihmal edilen ve yer verilmeyen Osmanlı tefsir eserleri, kütüphane kataloglarının daha dikkatlice incelenmesi, ayrıca Osmanlı'nın devlet yapılanmasından dolayı da bürokratik yazışmaların ve devlet arşivlerinin de bu incelemede yer alması gerekli görülmektedir.

KAYNAKÇA

Abay, Muhammed. "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası: Tefsirler, Haşiyeler, Sure Tefsirleri, Tercümeler". *Dîvân: İlmî Araştırmalar* 4/6 (1999), 249-303.

Abay, Muhammet. "Kur'an ve Tefsire Dair Başvuru Kaynakları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 10/19-20 (2012), 389-435.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi: Tabakatü'l-Müfessirin.* 2 Cilt, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi [MF.MKT].* No. 324, Gömlek No. 48.

BOA, Osmanlı Arşivi. *Maarif Nezareti Mektubi Kalemi [MF.MKT].* No. 369, Gömlek No. 25.

Caburi, Ebu el-Yakzan Atiyye el-. *Dirasat fi't Tafsir ve Ricâluhu.* Beyrut: y.y., 1987.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi.* 2 Cilt, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.

Cerrahoğlu, İsmail. "Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 7/105-107, İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Cündioğlu, Dücane. "Çağdaş Tefsir Tarihi Tasavvurunun Kayıp Halkası: Osmanlı Tefsir Mirası -Bir Histografik Eleştiri Denemesi-". *İslamiyat* 2/4 (Ekim-

Aralık 1999), 51-73.

Çalışkan, İsmail. "Tefsir Tarihi Tasavvurunun Yeniden İnşâ Edilmesinin Gerekliliği Üzerine". *İslâmiyât* 8/1 (2005), 11-24.

Davudi, Muhammed b. Ali ed-. *Tabakat al-Mufassirin.* Kahire: y.y., 1972.

Ebussuud, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî. *İrşadu'l-Akli's-Selim ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm.* 8 Cilt, Beyrut: Daru't-Turas'il-Arabi, ts.

Edirnevî, Ahmed b. Muhammed el-. *Tabakatü'l-Müfessirin.* Medine: y.y. 1997.

Gibb, Sir Hamilton. "Islamic Biographical Literature". *Historians of the Middle East.* ed. Bernard Lewis - P. M. Holt. London: Oxford University Press 1962.

Goldziher, Ignaz. *Die Richtungen der Islamischen Koranauslegen.* Leiden: Brill, 1920.

Halidi, Salah el-. *Ta'rifu'd-Darisin bi menahici'l-Müfessirin.* Cidde: Daru'l-Beşir, 2008.

Heffening, Wilhelm. "Tabakat". *İslam Ansiklopedisi.* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979, 11/590-592.

Kaya, Mesut. "Hadis ve Tarih İlimleri Arasında Tefsir Tabakat Literatürü: Histografik Bir İnceleme". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 31 (2014), 33-65.

Nöldeke, Theodor. *Geschichte des Qorans.* 3 Cilt, Göttingen: Verlag der Dieterichschen Buchhandlung, 1860.

Süyûtî, Celâlüddin es-. *Tabakatü'l-müfessirin.* Kahire: y.y., 1977.

Şevkani, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillah. *Fethu'l-Kadir.* 5 Cilt, Şam/Beyrut: Daru İbn Kesir, ts.

Loth, Otto. "Tabari's Korancommentar". *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen.* 35/588–628, Leipzig: y.y., 1881.

Tuna, Korkut. *Batılı Bilginin Eleştirisi Üzerine*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*. 3 Cilt, Kahire: y.y., 1971.